

Музейний предмет: правова дефініція та новітні тенденції розвитку музейної справи

У статті проаналізовано зміст закріплених в українському законодавстві правових дефініцій термінів «предмет музейного значення» та «музейний предмет», зокрема їх відповідність сучасним тенденціям у розвитку музеології та музейної справи. З'ясовано, що їх зміст не охоплює нерухомі та нематеріальні об'єкти спадщини, які становлять неодмінну складову культурного надбання України і фактично включені сьогодні в сферу музейної діяльності. Головною причиною таких серйозних упуцень є те, що в українському законодавстві ключовим елементом визначень термінів «музейний предмет», «предмет музейного значення» є термін «культурні цінності». Дефініція останнього закріплена у Законі України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» і орієнтована в першу чергу на вирішення завдань регулювання переміщення культурних цінностей через митний кордон. Саме тому в дефініції терміну «культурні цінності» акцент свідомо ставиться на матеріальну рухому спадщину. Проте такий підхід не враховує музейної специфіки. Виключення нерухомих, нематеріальних об'єктів зі змісту правової дефініції «музейний предмет» веде до непоправних втрат спадщини. Обґрунтовано необхідність перегляду вказаних правових дефініцій на законодавчому рівні з метою включення до їх змісту усіх складових культурної спадщини.

Ключові слова: правова дефініція, музеологія, музейний предмет, предмет музейного значення, культурні цінності, нерухомі об'єкти спадщини, нематеріальні елементи спадщини.

Faina Ryabchykova

Museum object: legal definition and modern trends of museum studies

The article analyzes the content of legal definitions of the terms “potential museum object” and “museum object” fixed in the Ukrainian law. The author examines their accordance to modern trends of museology and museum practice. It was found that the content of legal definitions does not include objects of immovable and intangible heritage. These types of heritage are important part of the cultural heritage of Ukraine and in fact they included today in the sphere of museum activities. The main reason for such serious omissions is the fact that the key element of definitions of the terms “museum object”, “potential museum object” in Ukrainian legislation is the term “cultural values”. The definition of the last one is fixed in the Law of Ukraine “On Export, Import and Return of Cultural Values” and focused primarily on solving problems of regulating the movement of cultural values across the customs border. That is why the definition of the term “cultural values” emphasis on movable material heritage. However, this approach does not take into account the museum features. The exclusion of immovable, intangible objects from the content of the legal definition of “museum object” leads to irreversible loss of heritage. The article offers to review legal definitions of the terms “museum object”, “potential museum object” in Ukrainian law and include to content of these definitions all components of the cultural heritage.

Key words: legal definition, museology, museum object, potential museum object, cultural values, immovable heritage, intangible heritage.

Фаина Рябчикова

Музейный предмет: правовая дефиниция и новейшие тенденции развития музейного дела

В статье проанализировано содержание закреплённых в украинском законодательстве правовых дефиниций терминов «предмет музейного значения» и «музейный предмет», в частности их соответствие современным тенденциям в развитии музеологии и музейного дела. Установлено, что их содержание не учитывает недвижимые и нематериальные объекты наследия, которые составляют

неизменную составляющую культурного наследия Украины и фактически включены сегодня в сферу музейной деятельности. Главной причиной таких серьезных упущений является то, что в украинском законодательстве ключевым элементом определений терминов «музейный предмет», «предмет музейного значения» является термин «культурные ценности». Дефиниция последнего закреплена в Законе Украины «О вывозе, ввозе и возвращении культурных ценностей» и ориентирована в первую очередь на решение задач регулирования перемещения культурных ценностей через таможенную границу. Именно поэтому в дефиниции термина «культурные ценности» акцент сознательно ставится на материальное движимое наследие. Однако такой подход не учитывает музейной специфики. Исключение недвижимых, нематериальных объектов из содержания правовой дефиниции «музейный предмет» ведет к невозможным потерям наследия. Обоснована необходимость пересмотра указанных правовых дефиниций на законодательном уровне с целью включения в их содержание всех составляющих культурного наследия.

Ключевые слова: правовая дефиниция, музеология, музейный предмет, предмет музейного значения, культурные ценности, недвижимые объекты наследия, нематериальные элементы наследия.

Культурна спадщина кожного народу відіграє величезну роль у формуванні історичної пам'яті, національної ідентичності, державотворчих процесів. Власне, тому її збереження та використання повинні бути пріоритетним напрямом державної політики країни.

Реалізація вказаних завдань здійснюється в т. ч. шляхом забезпечення належного функціонування музейних закладів, як соціокультурних інституцій. Їх місія полягає у генеруванні культури сьогодення і майбутнього на основі збереження та актуалізації найціннішої частини всіх видів спадщини¹. Остання у музейному контексті розуміється дуже широко. Це матеріальні і нематеріальні свідчення про людину та її оточуюче середовище².

Неодмінною умовою здійснення такої місії є удосконалення нормативно-правового регулювання музейної справи в Україні, в т. ч. аналіз і перегляд зафіксованого в законодавстві поня-

тійно-категоріального апарату. Чіткість та продуманість нормативної термінології безпосереднім чином впливає на реалізацію норм права, а отже на дієвість національної музейної політики. Крім того, закріплені в законодавстві терміни та поняття подекуди використовуються в навчальних та наукових цілях, а отже їх неналежне формулювання негативно позначається на розвитку музеологічної освіти та науки. Саме тому актуальним завданням сучасних музеологічних студій є аналіз існуючих у музейному законодавстві правових дефініцій.

В останні два десятиріччя у вітчизняній історіографії з'явилася ціла низка наукових розвідок, присвячених розвитку музейництва у незалежній Україні. Звернулися дослідники (В. Акуленко³, Є. Бородін⁴, Л. Гайда⁵, А. Мищак⁶, О. Стороженко⁷) й до проблеми формування нормативно-правової бази музейної справи, досягнень та проблем її реалізації на практиці. На

¹ Словарь актуальных музейных терминов / Авторы-сост.: М.Е. Каулен, А.А. Сундиева, И.В. Чувилова, О. Е. Черкаева, М. В. Борисова, Л. П. Хаханова, Л.И. Скрипкина // Музей. – 2009. – № 5. – С. 55.

² Этический кодекс ИКОМ для музеев [Электронный ресурс]: документ [принят 15-й Генеральной Ассамблеей ИКОМ 04.11.1986 г. в Буэнос-Айресе (Аргентина), новая редакция – 21-й Генеральной Ассамблеей ИКОМ 08.10.2004 г. в Сеуле (Корея)] / International Council of Museums; Перевод и редакция – М. Гнедовский. – Режим доступа : http://icom.museum/fileadmin/user_upload/pdf/publications/code_russia2013.pdf

³ Акуленко В. І. Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України: Монографія. – Київ: ТОВ «О “Юстініан”», 2013. – 616 с.

⁴ Бородін Є. І., Шапаренко Т. І. Концептуальні засади державного управління музейною справою в Україні: нормативно-правовий аспект [Електронний ресурс] // Публічне адміністрування: теорія та практика. – 2012. – Вип. 2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Patp_2012_2_5.pdf

⁵ Гайда Л. А. Формування нормативно-правової бази музеїв при навчальних закладах України // Краєзнавство – 2011. – № 3. – С. 49–56.

⁶ Мищак І. М. Законодавче забезпечення охорони культурної спадщини та шляхи його вдосконалення в Україні [Електронний ресурс] // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2013. – № 3. – С. 31–36. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nzizvru_2013_3_8.pdf

⁷ Стороженко О. В. Нормативно-правова основа функціонування сфери культури [Електронний ресурс] // Теорія та практика державного управління. – 2011. – Вип. 4. – С. 273–279. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Trpdu_2011_4_40.pdf

важливості цієї складової державотворення акцентують увагу у своїх працях Б. Кожушко⁸, К. Смаглій⁹, О. Титова¹⁰.

Чільне місце у сучасних музеєзнавчих студіях належить дослідженню проблем збереження та актуалізації різних типів культурної спадщини. Зокрема, науковці торкаються як теоретико-методологічних питань їх музеєфікації (О Жукова¹¹, М. Каулен¹²), так і прикладних проблем збереження нерухомих (О. Жукова¹³, Д. Кепин¹⁴, О. Титова¹⁵) та нематеріальних (М. Каулен¹⁶, Т. Курьянова¹⁷, А. Сташкевич¹⁸) об'єктів спадщини.

Разом з тим, на сьогодні недостатньо вивченими лишаються теоретичні аспекти розгляду нерухомих пам'яток та нематеріальних елементів культури як об'єктів музейної діяльності. Поза увагою вітчизняних науковців залишилися й питання змісту музейних правових дефініцій, зокрема необхідності включення до нього вказаних типів культурної спадщини.

Метою даної розвідки є аналіз змісту закріплених в українському законодавстві правових дефініцій термінів «предмет музейного значення» та «музейний предмет», їх відповідності засадам музеології, зокрема, визначенню місця, яке відведене у них об'єктам нерухомої та нематеріальної культурної спадщини.

Визначення термінів

Проаналізуємо зміст, який вкладає в терміни «музейний предмет» та «предмет музейного значення» Закон України (далі – ЗУ) «Про музеї та музейну справу»¹⁹. Згідно ст. 1 закону:

музейний предмет – культурна цінність, якість або особливі ознаки якої роблять необхідним для суспільства її збереження, вивчення та публічне представлення;

предмет музейного значення – культурна цінність, особливі ознаки якої є підставою для внесення її до Музейного фонду України та набуття статусу музейного предмета з метою збереження, вивчення і публічного представлення.

⁸ Кожушко Б. М., Титова О. М. Музейна справа в Україні: стан і перспективи // Праці Центру пам'яткознавства. – 2014. – Вип. 25. – С. 136–144.

⁹ Смаглій К. В. Європейський досвід реформування музейної сфери: уроки для України // Будуємо нову Україну: збірник конференції (26–27 листопада 2014 р., м. Київ) / упоряд. Ярошенко Т. О.; Українське Фулбрайтівське коло. – Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2015. – С. 138–154.

¹⁰ Титова О. М. Деякі актуальні питання збереження культурної спадщини України // Праці Центру пам'яткознавства: Зб. наук. пр. – 2009. – Вип. 16. – С. 5–10.

¹¹ Жукова О. Методологічні проблеми створення ансамблевих музеїв як одного з напрямів музеєфікації історико-культурних пам'яток в Україні // Ніжинська старовина. – 2013. – Вип. 16 (19). – С. 5–11.

¹² Каулен М. Е. Музеєфікация как одно из основных направлений музейной деятельности [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.borodino.ru/download.php?file_id=800&__CM3__CM3=d7rapvhnmte-utml1d4t6ua0or.

¹³ Жукова О. В. Музеєфікація замкових комплексів України як один з засобів їх збереження // Археометрія та охорона історико-культурної спадщини / Веб-видання. – К., 2004. – Режим доступу: <http://www.myslepedrevo.com.ua/studies/arox/2004/zhukova.html>.

¹⁴ Кепин Д. В. Концептуальные подходы к проектированию «археопарков» // Вопросы музеологии. – 2013. – № 2 (8). – С. 150–159.

¹⁵ Титова О. М. Збереження нерухомих пам'яток археології в заповідниках і музеях // Праці Центру пам'яткознавства: Зб. наук. пр. – 2009. – Вип. 15. – С. 83–86.

¹⁶ Каулен М. Е. Вторая жизнь традиции // Музей и нематериальное культурное наследие (Сб. трудов творческой лаборатории «Музейная педагогика» кафедры музейного дела АПРИКТ, вып. 6.). – М., 2005. – С. 13–24.

¹⁷ Курьянова Т. С. Музей и нематериальное культурное наследие // Вестник Томского государственного университета. – 2012. – № 361. – С. 55–57.

¹⁸ Социальная и образовательная роль музеев в продвижении принципов Конвенции ЮНЕСКО об охране нематериального культурного наследия (2003 г.) [Электронный ресурс]: Аналитическая записка / Автор-составитель: Алла Сташкевич (ИКОМ Беларуси) / ЮНЕСКО, ИКОМ России, 2015. – Режим доступу: <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002335/233566R.pdf>

¹⁹ Про музеї та музейну справу [Електронний ресурс]: закон України [прийнято Верхов. Радою 29.06.1995 № 249/95-ВР]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80>

Наведемо також значення, яке вкладає ЗУ «Про музеї та музейну справу» у термін «культурні цінності». Згідно ст.1 закону:

культурні цінності – об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню, охороні, перелік яких визначено Законом України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей»²⁰.

Хочемо звернути увагу на те, що процитована вище дефініція містить пряме посилання на *перелік культурних цінностей**, закріплений в іншому нормативному акті. Таким чином у правовому полі чинного законодавства існує конкретизований перелік об'єктів, котрі, за наявності у них «особливих ознак», можуть бути визначені як музейні предмети або предмети музейного значення.

Новітні тенденції розвитку музеології та музейної справи і зміни у розумінні поняття «музейний предмет»

На рубежі ХХ–ХХІ ст. людською спільнотою була чітко усвідомлена потреба закріплення

суспільної пам'яті не тільки через рухомі, але й через нерухомі, а також непередметні свідчення історичного процесу, живі традиції, історичні ландшафти, спосіб життя і т.п. «Культура є тим проявом життя людей, який виражається в найрізноманітніших моделях їхньої поведінки та засобах і продуктах їхньої діяльності, у т. ч. в ідеях, ідеалах, нормах та цінностях»²¹.

Найкращим способом збереження і актуалізації усіх елементів спадщини є їх занурення в певне «консервуючи» середовище, стійке до будь-яких зовнішніх впливів. М. Каулен зазначає, що оптимальною історично виробленою формою такого середовища є музейний простір.

Сьогодні музейне середовище є надзвичайно гнучким, воно легко вбирає в себе, зберігає і трансформує в музейні об'єкти практично будь-які фрагменти реальної дійсності²². Крім того, музеї як інститути соціальної пам'яті покликані не лише зберігати, відтворювати, але й включатися в процеси формування культури. Відтак, виключення зі сфери музейної діяльності нерухомих, нематеріальних, середовищних об'єктів веде до непоправних втрат спадщини.

²⁰ Про музеї та музейну справу [Електронний ресурс]: закон України [прийнято Верхов. Радою 29.06.1995 № 249/95-ВР]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80>

* Див.: Ст. 1. закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» – «культурні цінності – об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України, а саме:

- оригінальні художні твори живопису, графіки та скульптури, художні композиції та монтажні з будь-яких матеріалів, твори декоративно-прикладного і традиційного народного мистецтва;
- предмети, пов'язані з історичними подіями, розвитком суспільства та держави, історією науки і культури, а також такі, що стосуються життя та діяльності видатних діячів держави, політичних партій, громадських і релігійних організацій, науки, культури та мистецтва;
- предмети музейного значення, знайдені під час археологічних розкопок;
- складові частини та фрагменти архітектурних, історичних, художніх пам'яток і пам'яток монументального мистецтва;
- старовинні книги та інші видання, що становлять історичну, художню, наукову та літературну цінність, окремо чи в колекції;
- манускрипти та інкунабули, стародруки, архівні документи, включаючи кіно-, фото- і фонові документи, окремо чи в колекції;
- унікальні та рідкісні музичні інструменти;
- різноманітні види зброї, що має художню, історичну, етнографічну та наукову цінність;
- рідкісні поштові марки, інші філателістичні матеріали, окремо чи в колекції;
- рідкісні монети, ордени, медалі, печатки та інші предмети колекціонування;
- зоологічні колекції, що становлять наукову, культурно-освітню, навчально-виховну або естетичну цінність;
- рідкісні колекції та зразки флори і фауни, мінералогії, анатомії та палеонтології».

²¹ Попович М. В. Культура в розмаїтості понять, явищ і схем поступу // Енциклопедія історії України: Т. 5: Кон – Кю / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Інститут історії НАН України. – К. : Наукова думка, 2008. – 568 с.

²² Каулен М. Е. Музеефикация как одно из основных направлений ... – Режим доступа : http://www.borodino.ru/download.php?file_id=800&__CM3__CM3=d7rapvhnmtcutm1d4t6ua0or.

Тому, в музеєзнавстві чітко простежується тенденція перегляду визначення музейного предмета²³ – що, власне, стало одним із проявів тих перетворень, які відбуваються сьогодні у музейному світі. Зокрема, вони виявляються у:

– трансформації традиційних видів музейної діяльності – музеєфікації нерухомої і нематеріальної спадщини, організації «живих експозицій», історичних реконструкцій; проведенні заходів, націлених на актуалізацію звичаїв, обрядів, свят, ремесел (музейні вечорниці, свята, ігри, майстер-класи) тощо;

– стрімкому поширенні музеїв ансамблевого типу (музеїв-садиб, музеїв-майстерень, музеїв-квартир та ін., де головним елементом музейної діяльності є нерухомі об'єкти);

– становленні та розвитку нових концептуальних типів музеїв (таких як екомuzeї, середовищні та обшинні музеї тощо);

– виокремленні нового напрямку музеологічної думки «Нова музеологія»^{*};

– введенні до наукового обігу спеціальних термінів – «музейний об'єкт», «жива експозиція».

Остання позиція є особливо важливою в контексті розгляду питання нормотворчої термінології. Розглянемо визначення цих термінів, представлені в довідникових музеєзнавчих виданнях.

Музейний об'єкт – об'єкт культурної і природної спадщини, джерело знань і емоцій, музеєфікований і актуалізований в процесі музейної діяльності. Музейними об'єктами, на відміну від музейних предметів, прийнято на-

зивати *нерухомі, середовищні і нематеріальні об'єкти*²⁴.

Жива експозиція – музейна експозиція, основу якої складають *об'єкти нематеріальної культурної спадщини*. Живі експозиції найбільш характерні для етнографічних музеїв, тому дозволяють демонструвати виробничі процеси, ремесла, фольклор, обряди і т.п.²⁵ Обов'язковим компонентом живої експозиції є люди – носії традиції або імітатори^{**}.

Таким чином, доводиться констатувати невідповідність чинних на сьогодні музейних правових дефініцій як рівню розвитку музеологічного знання, понятійного апарату науки, так і реаліям у музейній сфері. Основна розбіжність полягає в тому, що зафіксовані в українському музейному законодавстві визначення термінів «музейний предмет» та «предмет музейного значення» не включають нерухомі об'єкти та об'єкти нематеріальної культурної спадщини.

Це пов'язано з тим, що закріплене в ЗУ «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» визначення терміну «культурні цінності» (незважаючи на тлумачення останніх як «об'єкти матеріальної та духовної культури») орієнтоване в першу чергу на вирішення завдань регулювання переміщення культурних цінностей через митний кордон. Саме тому в дефініції акцент свідомо ставиться на **матеріальну рухому спадщину** і виправданим є оформлення спеціального переліку таких цінностей. Проте такий підхід не враховує музейної специфіки.

²³ Музейное дело России. 3-е изд., испр. и доп. / Под ред. Каулен М. Е. (отв. ред.), Коссовой И М., Сундиевой А. А. – М. : ВК, 2010. – 676 с. – С. 422.

^{*} Теоретичне значення ідей нової музеології полягає в тому, що сама ідея предмета або колекції предметів як центрального елемента музейної роботи стала розглядатися як занадто обмежена. Поступово її місце стало займати набагато ширше поняття «спадщини». Традиційну тріаду класичного музею (предмети, будівля, відвідувачі) екомuzeї замінив на нову, що включає спадщину, територію, співтовариство. Новий напрямок музеологічної думки найрадикальнішим чином вплинув саме на сприйняття основних елементів музеології і, в підсумку, призвів до широкого визнання такого феномена, як нематеріальна культурна спадщина. Див.: Ананьев В. Г. История зарубежной музеологии: Учебно-методическое пособие. / В. Г. Ананьев – СПб., 2014. – 136 с. – С. 107.

²⁴ Словарь актуальных музейных терминов... – С. 56.

²⁵ Там само.

^{**} Імітація (від лат. *Imitatio* – наслідування) – наслідування когось-небудь, чогось-небудь, відтворення. У музейній справі імітація означає відтворення з можливою точністю у музейному просторі природних і культурних явищ. Комплекс прийомів дозволяє відтворити в музейній експозиції голоси тварин і птахів, явища природи (шум морського прибою, звуки грози), а також показати культурні традиції, обряди, ремесла. У сучасній музейній справі імітація служить однією з *форм демонстрації нематеріальної культурної спадщини, традицій*, що втратили здатність до самовідтворення.

Нерухомі об'єкти у сфері музейної діяльності

У законодавстві спостерігається певна суперечність. З одного боку, ЗУ «Про музеї та музейну справу»:

– поширюється на всі види заповідників у частині їх музеєфікації;

– визначає музейну справу, як вид діяльності, що включає комплектування, зберігання, охорону та використання музеями в т.ч. і об'єктів культурної спадщини України (ст. 1)*;

– встановлює право створювати музеї просто неба та меморіальні музеї-садиби на основі об'єктів культурної спадщини, пам'яток природи, їх територій (ч. 2 ст. 6).

Тобто частково поширює музейну діяльність на нерухомі об'єкти.

З іншого – не включаючи нерухомі об'єкти (об'єкти культурної спадщини) до змісту поняття «музейний предмет», закон тим самим не визнає їх частиною Музейного фонду України (далі – МФУ). Таким чином, вказані об'єкти фактично лишаються поза сферою дії норм, які регулюють наукове формування, вивчення, облік, зберігання, охорону і використання МФУ. Зокрема, у Положенні про Музейний фонд України²⁶ немає жодної згадки про об'єкти культурної спадщини.

* Див.: Ст. 1. закону України «Про охорону культурної спадщини» – «об'єкт культурної спадщини – визначне місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти (об'єкти підводної культурної та археологічної спадщини), інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність».

²⁶ Про затвердження Положення про Музейний фонд України [Електронний ресурс]: постанова Кабінету Міністрів України від 20.07.2000 р. № 1147. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1147-2000-%D0%BF>.

** *Ревіталізація* (від лат. re – приставка, що означає повторну дію, і vita – життя), «оживлення», відновлення здатності об'єкта до функціонування та самовідтворення. Вживається в музеєзнавстві (музеології), як правило, щодо середовищних об'єктам та об'єктів нематеріальної культурної спадщини. Ревіталізація найбільш цінних об'єктів досягається шляхом їх включення до складу живих музеїв, музеїв-заповідників, еко-музеїв, економузеїв.

Ревалоризація [від лат. re – приставка, що означає повторну дію, і valorізація (фр. valoris від valour – цінність)], повернення історико-культурному об'єкту цінності, втраченої під впливом часу та/або інших руйнівних факторів. Передбачає відновлення як фізичного стану об'єкта, так і його цінності у свідомості соціуму. Ревалоризація найбільш цінних об'єктів може відбуватися шляхом їх музеєфікації.

²⁷ Ясиновський В. Без надії сподіваючись, всесвітньовідомий музей народної архітектури та побуту чекає своєї землі [Електронний ресурс] // Землепорядний вісник. – 2012. – № 6. – С. 18–21. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Zv_2012_6_6.pdf.

²⁸ Солодзько П. Екс-директори Музею історії Києва: «Музей хочуть розформувати» [Електронний ресурс] // Історична Правда. – 23.06.2012. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2012/06/23/89058/>

²⁹ Жукова О. Методологічні проблеми створення... – С. 5–11; Кепин Д. В. Указ. соч. – С. 150–159; Титова О. М. Збереження нерухомих пам'яток... – С. 83–86.

Разом з тим, будівлі і земля особливо важко дістаються музеям – занадто багато конкурентів. Об'єкти спадщини, потрапивши в руки багатих власників, часто безповоротно гинуть. У цих умовах особливо важливо довести суспільству, що саме музей є сьогодні оптимальною формою для збереження всіх типів спадщини³⁰.

З огляду не це, безумовно, важливо на законодавчому рівні включити вказані об'єкти у музейну сферу, в т.ч. і шляхом розширення дефініції «музейного предмету».

Нематеріальні об'єкти спадщини

Культурна спадщина – цілісне явище, яке виражається і в результатах духовної діяльності, способі життя, сімейному устрої, соціальних взаємовідносинах, світогляді та багато іншому. Існує нерозривний зв'язок між матеріальною і нематеріальною культурою. Звернення до нематеріальної спадщини підтримує соціальну значимість музею, робить його «живим», ставить на службу суспільству, дозволяє задіяти весь культурний потенціал, включаючи звичаї, обряди, мову, усну народну творчість, технологію виробництв, музику і т.д.

17 жовтня 2003 р. на засіданні Генеральної Асамблеї ЮНЕСКО було прийнято Міжнародну конвенцію про охорону нематеріальної культурної спадщини³¹, за яку проголосувала й Україна³². Документ набув чинності 20 червня 2006

р. після того, як його ратифікували 30 країн*. У 2008 р. наша держава приєдналась до цієї Конвенції³³, і має виконувати усі зобов'язання, що випливають з її положень.

У збереженні нематеріальної культурної спадщини особлива роль відводиться музеям³⁴. Зокрема, у новій редакції Етичного кодексу ІСОМ для музеїв, затвердженого Генеральною конференцією Міжнародної ради музеїв (ІСОМ) у 2004 р. зазначено, що «музеї несуть відповідальність за матеріальну і нематеріальну культурну спадщину»³⁵.

Що таке «нематеріальна культурна спадщина»?

Конвенція трактує «нематеріальну культурну спадщину» як звичаї, форми показу та вираження, знання та навички, а також пов'язані з ними інструменти, предмети, артефакти й культурні простори, які визнані спільнотами, групами й, у деяких випадках, окремими особами як частина їхньої культурної спадщини. Ця нематеріальна культурна спадщина, що передається від покоління до покоління, постійно відтворюється спільнотами та групами під впливом їхнього оточення, їхньої взаємодії з природою та їхньої історії і формує у них почуття самотності й наступності, сприяючи таким чином повазі до культурного різноманіття й творчості людини (п. 1 ст. 2).

³⁰ Каулен М. Е. Музеефикация как одно из основных направлений... — Режим доступа : http://www.bogodino.ru/download.php?file_id=800&__CM3__CM3=d7rapvhnmtcutml1d4t6ua0or.

³¹ Международная конвенция об охране нематериального культурного наследия [Электронный ресурс] : Конвенция, Международный документ [принято Генеральной конференцией ЮНЕСКО 17.10.2003]. — Режим доступа : <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001325/132540r.pdf>

³² Нематеріальна культурна спадщина України [Електронний ресурс] : Офіційний сайт Міністерства культури України. — Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/391359;jsessionid=65B57512A31606EC82B7D2BD61FF21EF.app1>

* За даними 2014 р. до Конвенції приєдналася вже 161 держава, що складає більше 2/3 від 193 держав – учасниць ЮНЕСКО.

³³ Про приєднання України до Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини [Електронний ресурс]: закон України [прийнято Верхов. Радою 06.03.2008 № 132-VI]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/132-17>

³⁴ Оперативное руководство по выполнению Конвенции об охране нематериального культурного наследия [Электронный ресурс] : Принятое Генеральной ассамблеей государств – участников Конвенции на ее второй очередной сессии (Париж, Франция, 16–19 июня 2008 г.), с поправками, внесенными на ее третьей (Париж, Франция, 22–24 июня 2010 г.) и четвертой сессиях (Париж, Франция, 4–8 июня 2012 г.). — Режим доступа : www.unesco.org/culture/ich/.../ICH-Operational_Directives-4.GA-RU.doc

³⁵ Этический кодекс ИКОМ для музеїв... — Режим доступа : http://icom.museum/fileadmin/user_upload/pdf/publications/code_russia2013.pdf

Нематеріальна культурна спадщина виявляється, серед іншого, в:

- усних традиціях та формах вираження, зокрема в мові як носії нематеріальної культурної спадщини;
- виконавському мистецтві;
- звичаях, обрядах, святкуваннях;
- знаннях та практиці, що стосуються природи та всесвіту;
- традиційних ремеслах (п. 2 ст. 2).

Це далеко неповний і досить узагальнений перелік усіх можливих проявів нематеріальної культури. Кожна держава, яка приєдналася до Конвенції, має право розширювати його, дотримуючись при цьому визначення поняття нематеріальна культурна спадщина, яке дано в п. 1 ст. 2 Конвенції.

Нині до національного переліку нематеріальної культурної спадщини України включено 6 елементів: Опішнянська кераміка, Косівська мальована кераміка, Крелевецькі ткани рушники, Культура хліба (Хлібна культура і традиції), Петриківський розпис – українське декоративно-орнаментальне малярство XIX–XXI ст.ст., Козацькі пісні Дніпропетровщини. Петриківський розпис у 2013 р. було включено до Репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО³⁶.

Білоруська дослідниця А. Сташкевич відзначає, що нематеріальна культурна спадщина:

- це комплексне поняття, яке включає як «непредметні» форми духовного прояву людської культури, так і пов'язані з ними матеріальні об'єкти, а також культурні простори або культурний ландшафт, без яких ці духовні елементи існувати не можуть.
- це жива спадщина, яка передається із покоління в покоління і постійно відтворюється його носіями: спільнотами, групами й у деяких випадках окремими особами, знову ж у взає-

мозв'язку з навколишнім середовищем³⁷.

В охороні та збереженні такого типу спадщини в Україні важливу роль мають відгравати музеї. Конвенція визначає «охорону» як заходи, спрямовані на забезпечення життєздатності нематеріальної культурної спадщини, у тому числі її ідентифікацію, документування, дослідження, збереження, захист, популяризацію, підвищення її ролі, її передання, зокрема шляхом формальної та неформальної освіти, а також відродження різних аспектів такої спадщини (п. 2 ст. 2)³⁸. Ці завдання можуть (і повинні) реалізувати музеї в рамках своєї основної діяльності.

Тому надзвичайно актуальним питанням сучасного розвитку музейної сфери є розробка системи (методів, прийомів, підходів тощо) включення нематеріальної культурної спадщини в структуру діяльності музею. Будь-які дії, спрямовані на консервацію нематеріальної культурної спадщини, її заморожування, є неприйнятними³⁹. Щоб залишатися частиною культурного надбання, елементи нематеріальної спадщини повинні бути включені в актуальну культуру, весь час відтворюватися; мають діяти механізми ретрансляції спадщини від покоління до покоління – тобто повинна здійснюватися актуалізація нематеріальної спадщини.

Сьогодні музеєзнавцями напрацьовуються та апробуються технології музеєфікації елементів нематеріальної культурної спадщини⁴⁰. Основними методами збереження та актуалізації таких об'єктів російські музеологи називають:

- фіксацію – застосовується тоді, коли явище культури ще «живе»;
- ревіталізацію традицій, що знаходяться на межі повного згасання або що зникли, але ще зберігаються в пам'яті соціуму;
- моделювання – в разі, коли традицію доводиться відновлювати на підставі сучасних наукових досліджень.

³⁶ Нематеріальна культурна спадщина України [Електронний ресурс] : Офіційний сайт Міністерства культури України. – Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/391359;jsessionid=65B57512A31606EC82B7D2BD61FF21EF.app1>

³⁷ Социальная и образовательная роль музеев... – Режим доступа: <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002335/233566R.pdf>

³⁸ Международная конвенция об охране нематериального культурного наследия... – Режим доступа : <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001325/132540r.pdf>

³⁹ Социальная и образовательная роль музеев... – Режим доступа: <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002335/233566R.pdf>

⁴⁰ Каулен М. Е. Вторая жизнь традиции... – С.13–24; Курьянова Т. С. Указ. соч. – С. 55–57.

Музеєзнавці наголошують, що найважливішою відмінною рисою музеєфікації «невідчутних» (непредметних) об'єктів спадщини є обов'язкова участь людини – «носія традиції», за допомогою якого відбувається актуалізація елемента⁴¹.

З огляду на важливість збереження непредметних форм культурного надбання України та величезні потенційні можливості у цій справі музейних інституцій, вважаємо, що неодмінною складовою імплементації міжнародно-правових норм охорони нематеріальної культурної спадщини у внутрішнє право України має стати удосконалення музейного законодавства, включення в сферу музейної діяльності завдань щодо ідентифікації, документування, дослід-

ження, збереження, захисту, актуалізації елементів нематеріальної культури. Не абиякої актуальності у цьому контексті набуває питання розширення правової дефініції музейного предмета, включення до її змісту усього різноманіття культури.

Таким чином, проведений аналіз змісту закріплених в українському законодавстві правових дефініцій термінів «предмет музейного значення» та «музейний предмет» дозволяє зробити висновок про те, що вони не відповідають засадам музейної науки та вимогам сучасного розвитку музейної справи. Існує об'єктивна необхідність перегляду вказаних дефініцій з метою включення до їх змісту усіх складових культурної спадщини.

References

- Akulenko A. V. (2013). *Mizhnarodne pravo okhrony kul'turnykh tsinnostey ta yoho implementatsiya u vnutrishn'omu pravi Ukrainy* [International law protection of cultural values and their implementation in Ukraine law]. Kyiv, Ukraine: TOV "VO "Yustinian" [in Ukrainian].
- Ananev V. A. (2014). *Istoriya zarubezhnoi muzeologiyi* [The history of foreign museology]: Uchebno-metodycheskoe posobyе. SPb, Russia [in Russian].
- Gayda L. A. (2011). Formuvannya normatyvno-pravovoi bazy muzeiv pry navchalnykh zakladakh Ukrainy [Forming of normative-legal base of activity of museums at educational establishments of Ukraine]. *Kraieznavstvo*, 3, 49–56 [in Ukrainian].
- Zhukova O. V. (2013). Metodolohichni problemy stvorennia ansamblevykh muzeiv yak odnogo z napriamiv muzeifikatsii istoryko-kulturnykh pam'iatok v Ukraini [Methodological problems of creating an ensemble of museums as one of the areas museumfication historical and cultural monuments in Ukraine]. *Nizhynska starovyna*, 16 (19), 5–11 [in Ukrainian].
- Zhukova O. V. (2004). Muzeifikatsiia zamkovykh kompleksiv Ukrainy yak odyн z zasobiv yikh zberezhenня [Musefication of castle complexes in Ukraine as one of the means of preservation]. *Arkheometriia ta okhrona istoryko-kulturnoi spadshchyny / Veb-edition*. Retrieved from <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/arox/2004/zhukova.html> [in Ukrainian].
- Kaulen M. E. (2005). Vtoraia zhyzn tradytsyy [Second Life of tradition]. *Muzei y nemateryalnoe kulturnoe nasledye (Sb. trudov tvorcheskoi laboratoryy "Muzeinaia pedahohyka" kafedry muzeinoho dela APRYKT)*, 6, 13–24 [in Russian].
- Kaulen M. E. (n. d.). *Muzeefykatsiya kak odno yz osnovnykh napravleniy muzeinoi deiatelnosti* [Museefication as one of the main directions of museum activity]. Retrieved from http://www.borodino.ru/download.php?file_id=800&__CM3__CM3=d7rapvhnmtcutml1d4t6ua0or [in Russian].
- Kepin D. V. (2013) Kontseptualnye podkhody k proektyrovaniyu "arkheoparkov" [The conceptual approaches to project of "archeoparks"]. *Voprosy muzeologiyi*, 2 (8), 150–159 [in Russian].
- Kozhushko B. M., & Tytova, O. M. (2014) Muzeina sprava v Ukraini: stan i perspektyvy [Museology in Ukraine: state and perspectives]. *Pratsi Tsentru pamiatkoznavstva*, 25, 136–144 [in Ukrainian].
- Kurianova T. S. (2012). Muzei y nemateryalnoe kulturnoe nasledye [Museum and intangible cultural heritage]. *Vestnyk Tomskoho hosudarstvennoho unyversyteta*, 361, 55–57 [in Russian].
- Mezhdunarodnaia konventsiia ob okhrane nemateryal'nogo kul'turnogo nasledyia [Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage] (17.10.2003). *UNESCO*. Retrieved from <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001325/132540r.pdf> [in Russian].
- Myshchak I. M. (2013). Zakonodavche zabezpechennia okhrony kul'turnoi spadshchyny ta shliakhy yoho vdoskonalennia v Ukraini [Legal regulation of the cultural heritage protection and ways of its improvement in Ukraine]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 3, 31–36. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nzizvru_2013_3_8.pdf [in Ukrainian].

⁴¹ Музейное дело России... – С. 422–423.

Muzeinoe delo Rossyy [Museum business in Russia]. (3d ed.). (2010) Moscow, Russia [in Russian].

Nematerial'na kul'turna spadshchyna Ukrainy (n. d.) [Intangible Cultural Heritage of Ukraine]. Retrieved from <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/391359;jsessionid=65B57512A31606EC82B7D2BD61FF21EF.app1> [in Ukrainian].

Operativnoe rukovodstvo po vypolneniu Konventsyy ob okhrane nematerial'noho kul'turnoho nasledyia [Operational Directives for the implementation of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Heritage] (2012). UNESCO. Retrieved from www.unesco.org/culture/ich/././ICH-Operational_Directives-4.GA-RU.dos [in Russian].

Popovych M. V. (2008). Kul'tura v rozmaidosti poniat', yavysch i skhem postupu [Culture in a variety of concepts, phenomena and charts progress]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*: V. A. Smolii (Ed.); NAN Ukrainy, In-t istorii Ukrainy (Vols. 1–10; Vol. 5. Kon – Kiu). Kyiv: V-vo "Naukova dumka", 477–486 [in Ukrainian].

Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Muzeinyi fond Ukrainy [On approval of the Museum Fund of Ukraine, decree of Cabinet of Ministers of Ukraine 20.07.2000 № 1147]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20.07.2000 r. № 1147. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1147-2000-%D0%BF> [in Ukrainian].

Pro muzei ta muzeinu spravu [On Museums and Museum Business, Law of Ukraine 29.06.1995 № 249/95-VR]. Zakon Ukrainy pryiniato Verkhov. Radoiu 29.06.1995 № 249/95-VR. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

Pro pryiednannia Ukrainy do Konventsii pro okhoronu nematerial'noi kul'turnoi spadshchyny [On the Accession of Ukraine to the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Law of Ukraine 06.03.2008 № 132-VI]. Zakon Ukrainy [pryiniato Verkhov. Radoiu 06.03.2008 № 132-VI]. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/132-17> [in Ukrainian].

Kaulen M. E., Sundieva, A. A., Chuvilova, Y. V., Cherkaeva, O. E., Borysova, M. V., Khakhanova, L. P., & Skrypina, L. Y. (2009). Slovar aktualnykh muzeinykh terminov [Dictionary of Actualized Museum Terms]. *Muzei*, 5, 47–68 [in Russian].

Smaglij K. V. (2015). Yevropeyskyi dosvid reformuvannia muzeinoi sfery: uroky dlia Ukrainy [The Euro-

pean experience of museum reform: Lessons for Ukraine]. *Proceedings from Buduiemo novu Ukrainu : zbirnyk konferentsii* (26–27 lystopada 2014 r., m. Kyiv). (pp. 138–154). Kyiv : Vydavnychiy dim "Kyievo-Mohylianska akademiia" [in Ukrainian].

Solodko P. (2012). Eks-dyrektory Muzeiu istorii Kyieva: "Muzei khochut rozformuvaty" [Former director of the Kyiv History Museum: "The museum might be disband"]. *Istorychna Pravda*, 23.06.2012. Retrieved from <http://www.istpravda.com.ua/articles/2012/06/23/89058/> [in Ukrainian].

Stashkevich A. (2015). *Sotsyalnaia y obrazovatel'naia rol muzeev v prodvyzheny pryntsyypov Konventsyy YuNESKO ob okhrane nematerial'noho kulturnoho nasledyia (2003)* [Social and Educational Role of Museums in Promoting the Principles of the UNESCO 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage] (ICOM Belarus). Retrieved from <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002335/233566R.pdf> [in Russian].

Storozhenko O. V. (2011). Normativno-pravova osnova funktsionuvannia sfery kultury [The legal basis for the functioning of the cultural sphere]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*, 4, 273–279. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Tpdu_2011_4_40.pdf [in Ukrainian].

Tytova O. M. (2009). Deiaki aktualni pytannia zberezhenia kulturnoi spadshchyny Ukrainy [Some actual questions of cultural heritage's maintainance in Ukraine]. *Pratsi Tsentru pam'iatkoznavstva*, 16, 5–10 [in Ukrainian].

Tytova O. M. (2009). Zberezhenia nerukhomykh pam'iatok arkhieolohii v zapovidnykakh i muzeiakh [Preservation of Monuments of archeology in museums and reserves]. *Pratsi Tsentru pam'iatkoznavstva*, 15, 83–86 [in Ukrainian].

Этыческый кодекс ИКОМ дlia музеев (2013) [Icom Code Of Ethics For Museums]. *International Council of Museums*. (M. Hnedovskyi, Trans). Retrieved from http://icom.museum/fileadmin/user_upload/pdf/publications/code_russia2013.pdf [in Russian].

Iasynovskyi V. (2012). Bez nadii spodivaiuchys, vsesvitnovidomyi muzei narodnoi arkhitektury ta pobutu chekaie svoiei zemli [Without hope, a world-famous museum of folk architecture awaits his land]. *Zemlevporiadnyi visnyk*, 6, 18-21. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Zv_2012_6_6.pdf. [in Ukrainian].